

Böyük sənaye mərkəzlərinə və iri şəhərlərə yaxın olan ərazilərdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar nəzərdə tutulduğu kimi istifadə dilmirsə, onlara dəfələrlə yüksək vergi qoyulur.

Vergi mexanizmi intensiv istifadə edilən ərazilərdə qarşılıqlı razılaşdırılmış fəaliyyətin təşkilini tələb edir.

"Müasir dünya təcrübəsində şəhər və regional (rayon) hakimiyyət orqanları yerli şəraiti nəzərə alaraq, müstəqil şəkildə vergi bazasının və vergi dərəcəsinin müəyyən edilməsi də daxil olmaqla, torpağın və digər daşınmaz əmlakın vergiyə cəlb edilməsinin konkret sistemlərini, daşınmaz əmlakın qiymətləndirilməsi metodlarının və vergilərin yığılması proseduralarının işləmələrini həyata keçirir". (Müasir əmlak bazarı və qiymətləndirmə fəaliyyətinin qanunvericilik təminatı) Tənzimlənmənin kredit mexanizmindən istifadə zamanı intensiv istifadə edilən ərazilərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq üçün güzəştlər tətbiq olunur, böyük miqdarda dövlət yardımı edilir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə həmin ərazilərin sıradaş çıxmış hissələrinin bərpası və kənd təsərrüfatı dövrünə qaytarılması xərcləri demək olar ki, dövlət fondlarının hesabına maliyyələşdirilir. Bir qayda olaraq,

bu ərazilərdə xırda ailə təsərrüfatları kiçik xüsusi çəkiyə malikdir. Onların rentabelliyi orta səviyyədə xeyli aşağıdır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ABŞ-da və Qərbi Avropada bu təsərrüfatların xeyli hissəsinə kənardan əldə edilən gəlirlər qoyulmaqla və yalnız bu halda təsərrüfatçılığı davam etdirmək mümkün olur.

İntensiv istifadə olunan ərazilərdə ərzaq bazarının tənzimlənməsi xüsusiyyətlərindən biri məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatında fəaliyyətin daha intensiv əsasda qurulması ilə şərtlənir. Həmin ərazilərdə istehsalın və emalın yeni texnologiyalarının tətbiqi səviyyəsi daha yüksəkdir. Bu isə əxüsusilə torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətin təşəkkül tapdığı ilk dövrlərdə kəskin ekoloji problemlər yaradır. Odur ki, haqqında danışılan ərazilərdə aqrar bölmənin tənzimlənməsi sözün həqiqi mənasında iqtisadi-ekoloji tənzimləmə şəklində həyata keçirilir.

İntensiv istifadə olunan ərazilərdə aqrar bölməyə investisiya qoyuluşları digər ərazilərə nisbətən daha çoxdur. Burada investisiyalaşmış demək olar ki, bütün formalarına rast gəlmək mümkündür. Belə vəziyyət investisiyalaşma prosesinin tənzimlənməsində bütün mümkün üskullardan istifadəni şərtləndirir.

ƏDƏBİYYAT

1.A.F.Abbasov. Daxili bazarın qorunması ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin prioritet istiqaməti kimi. Az.ETKTİ və Tİ-nun elmi əsərləri. Bakı 2004 (3), 12-20 s. 2.İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı-2002, 220 s.

BÜDCƏ-VERGİ TƏNZİMLƏYİCİLƏRİNİN ƏRZAQ BAZARININ SABİTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ ROLU

Z.M.AXUNDOV, aspirant
Az.KTA

Dövlətin iqtisadi vəzifələrinin həyata keçirilməsinin maddi əsasını dövlət büdcəsi təşkil edir. Büdcə sözü bütün dillərə "budket" sözündən keçmişdir. Bu ingilis sözü olub, mənası - çanta, torba kimi açıqlanır. Büdcə sözü XVII əsrdən maliyyə kateqoriyası kimi iqtisadi leksikona daxil olmuşdur.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf etməsində, istehsalın stimullaşdırılmasında və həmçinin cəmiyyətin sosial inkişafında dövlət büdcəsinin çox böyük rolu vardır.

İqtisadi münasibətlərin mühüm tərkib hissəsi sayılan maliyyə münasibətləri sistemində dövlət maliyyəsi adlanan dairədə dövlət büdcəsi əhəmiyyətli yer tutur.

Məlumdur ki, dövlət bir sıra iqtisadi vəziyyətləri yerinə yetirir, onun iqtisadi, sosial, siyasi və s. sahələrdə çoxsaylı, çoxşaxəli işləri yerinə yetirməsindən ötrü maliyyə vəsaiti tələb olunur. Elə bu məqsədlə dövlət pul vəsaiti fondlarını yaratmaq məcburiyyətində qalır və əvvəl göstərdiyimiz dairələrdə lazımi işləri aparmaqdan ötrü pul vəsaitləri fondlarından istifadə etməli olur. Aydın məsələdir ki, problemin həlli toplanan pul vəsaitlərinin qədərindən asılıdır.

Dövlət büdcəsi məsələsində mühüm əhəmiyyət

kəsb edən məqamlardan biri büdcəyə toplanan pulların hansı mənbələrdən əldə olunması və onun necə sərf olunmasıdır. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas hissəsinə vergi və rüsumlar təşkil edir.

Büdcənin ikinci dəgər mühüm bölməsi xərclər hissəsidir ki, burada da gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü həyata keçirilir. Büdcənin gəlirləri müxtəlif istiqamətlərdə xərclənir, necə deyirlər, maliyyələşdirmə əməliyyatları aparılır.

Ümumən dünya dövlətlərinin çoxu çalışır ki, büdcənin gəlirləri və xərcləri arasında normal nisbət, tarazlıq yaransın. Dünya təcrübəsi göstərir ki, əksər dövlətlər nə qədər çalışsalar da nəticə etibarilə müəyyən səbəblər üzündən xərcləri azalda bilmir, bu səbəbdən də xərclər bir qayda olaraq, gəlirləri üstələyir.

Büdcə kəsiri məsələsinə gəldikdə isə belə bir həqiqət meydana çıxır ki, büdcə mədaxilinin azlığı və ya çoxluğu özünü ümumi daxili məhsula nisbətən cəmiyyətin ifadə edirə əksər ölkələrdə ümumi milli məhsulun 25-50%-ə qədər büdcə vəsaiti ilə bölüşdürülür.

Dövlət büdcəsi cari ilə dövlətin əsas maliyyə planı kimi qanunverici orqan tərəfindən təsdiq olunmaqla

qanuni qüvvəyə minir. Odur ki, büdcə gəlirləri və xərclərinin zaman və məbləğ məhdudiyyətlərində hər hansı bir dəyişiklik edilməsi yalnız qanunverici orqanların səlahiyyətidir.

Dövlət büdcəsi dövlətin iqtisadi siyasətində başlıca yer tutmalıdır. Dövlət büdcəsi keyfiyyətli, dəqiq və aydın tərtib olunmalıdır. Lakin bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən postsovet ölkələrində büdcə sferasında demək olar ki, həmişə gərginlik mövcud olmuşdur, büdcəyə daxilolmalar proqnozda göstərilənlərdən aşağı olmuş, xroniki büdcə kəsiri davam etmişdir.

Büdcə sahəsində duran başlıca vəzifə aşağıdakılardan ibarətdir: birincisi, büdcənin reallığının təmin edilməsi; ikincisi, büdcə proqnozlaşdırılması və maliyyə planlaşdırılmasında, bütövlükdə ölkənin sosial iqtisadi proqnozlaşdırılmasında səhvlərin aradan qaldırılması; üçüncüsü, dövlətin özünün öz üzərinə götürdüyü büdcə öhdəçiliyinin pozulması hallarının aradan qaldırılması; dördüncüsü, büdcə siyasətində əsas diqqətin büdcə gəlirlərinin artırılmasına yönəldilməsi, gəlirlərin gizlədilməsi, kapitalın real sektordan gizli iqtisadiyyata və habelə xaricə ixrac edilməsi hallarının aradan qaldırılması; beşincisi, vergi sisteminin strateji problemlərinə diqqətin artırılması; gəlirlər üzərində birbaşa nəzarət mexanizminin yaradılması, şəffaflığın təmin edilməsi; altıncısı, maliyyə resurslarının məhdudluğu, çatışmamazlığı şəraitində büdcə xərclərinin ən prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi. (1. s.252)

Hər bir dövlət hər il özündə milli gəlirin müəyyən hissəsini cəmləşdirməyə məcburdur. Bu cəmləmə özünü dövlət büdcəsində əks etdirir. Dövlət büdcəsi dövlətin, cəmiyyətin iqtisadi strukturunun mühüm tərkib hissəsidir. Bu, dövlətin maddi maliyyə, daha doğrusu, əvvəlcə maliyyə, sonra isə maddiləşən əşyalaşan bazasıdır. Ona görə də büdcə fondunun həcmi, miqdarı bir tərəfdən ölkənin iqtisadi potensialını səciyyələndirir, ifadə edir, digər tərəfdən isə sosial iqtisadi inkişafa mühüm təsir göstərir. Büdcə fondunun həcmi nə qədər çox olarsa onun tərkibində müəyyən formalarda dövlət ehtiyatlarının yaradılması imkanı da geniş olur.

Büdcə-vergi tənzimləyiciləri iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi kənd təsərrüfatında da önəmli rolə malikdir. Tənzimləmənin bu forması bütün dövrlərdə, iqtisadi sistemin tipindən və xarakterindən asılı olmayaraq öz aktuallığını və əhəmiyyətini saxlamışdır. Belə ki, istər əvvəlki sosialist təsərrüfatçılıq sisteminə, istər keçid dövründə və istərsə də bazar təsərrüfatçılıq sisteminə büdcə-vergi tənzimləyiciləri aqrar sahədə geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsində əhəmiyyətli rolə malik olmuşdur.

Belə ki, əvvəlki təsərrüfatçılıq sisteminə dövlətin büdcə-vergi tənzimləyicilərinin əsas vəzifəsi ölkə əhalisinin qida məhsullarına olan tələbatının təminatlı şəkildə ödənilməsinə, ərzaq bazarının sabitləşdirilməsinə nail olmaqdan ibarət idi. Bu sistemdə tənzimləyicilər kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının aşağı və nisbətən sta-

bil qiymət səviyyələrinə yardım göstərilməsi vəzifəsini yerinə yetirirdilər. Beləliklə uzunmüddətli dövr ərzində əhalinin nominal gəlirlərinin və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının nisbətən zəif artımına baxmayaraq dövlət qida məhsullarının pərakəndə satış qiymətlərinin subsidiyalandırılmasına, hətta maya dəyərindən aşağı səviyyədə satış qiyməti formalaşdırılmasına nail olmuşdur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin aşağı həddini saxlamaq məqsədilə dövlət emal və tədarük müəssisələrini davamlı olaraq dotasiyaladırdı. Doğrudur, bütün bunlar son nəticədə keçmiş SSRİ-də qeyri-səmərəli aqrar sektor formalaşdırılmasına gətirib çıxarsa da lakin bununla belə əslində bu sistem cəmiyyətdə sosial sabitliyin qorunmasına əhəmiyyətli dərəcədə yardım göstərmişdir. Həmin dövrdə dövlətin büdcə-vergi tənzimləyiciləri həm də kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən kolxoz və sovxozların texnika və digər maddi-texniki resursların əldə edilməsinə də xidmət etmişdir. Beləliklə həmin dövr üçün istehsalın stimullaşdırılması məqsədilə dövlət büdcəsindən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına verilən subsidiyaların həcmi davamlı olaraq artırılırdı. Subsidiyalar əsasən birbaşa qiymətlərə əlavələr, kənd təsərrüfatı texnikasına ikiqat tariflərin qoyulması, kredit stavkalarının aşağı salınması, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin boclارının dövrü olaraq silinməsi və birbaşa məqsədli büdcə investisiyaları formasında həyata keçirilirdi. Məhz bütün bunların nəticəsində kənd təsərrüfatına ölkə üzrə ayrılan kapital qoyuluşlarının təxminən 27%-ə qədəri ayrılırdı. Məhz bunun nəticəsində də ərzaq bazında əslində təminatlı qiymətlər hökm sürürdü. Həmin qiymətlər ərzaq bazarının bütün iştirakçıları, istehsalçıları və istehlakçıları - satıcıları və alıcıları təmin edirdi.

Keçmiş təsərrüfatçılıq sisteminin transformasiyası bütün sahələrdə olduğu kimi aqrar sahədə də büdcə-vergi tənzimlənməsinin məhdudlaşdırılmasına, dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin kəskin şəkildə ixtisar olunmasına gətirib çıxardı. Bu isə ilk növbədə ərzaq bazarına öz mənfi təsirini göstərdi. Ərzaq bazıranda yaranan qıtlıq ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsullarının kəskin şəkildə artımına gətirib çıxardı. Təbii ki, adıçəkilən məhdudlaşdırmalar aqrar sahənin liberallaşdırılması kursunun ən mühüm tərkib hissəsi olmaqla bazar iqtisadiyyatına keçidin başlıca vəzifəsi sayılırdı. Doğrudur bu sahədə obyektiv və subyektiv amillərin təsirini də nəzərə almaq lazımdır.

Ən başlıcası dövlət müstəqilliyi əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının büdcə imkanlarının məhdudluğu aqrar sahədə əvvəlki təsərrüfatçılıq sisteminin prioritet prinsiplərini reallaşdırmağa imkan vermirdi. Lakin bununla yanaşı, xüsusilə qərb ölkələrinin liberallaşdırma kursunun həyata keçirilməsi ilə bağlı davamlı təzyiqləri ölkə hökumətinin radikal islahatlar kursu (şok terapiyası) yeritməyə vadar edirdi. Təbii ki, həmin kurs əslində qərb ölkələrinin yeni müstəqillik əldə etmiş respublikaların daxili bazarlarına tuşlanmış dempinq siyasətini gerçəkləşdirməyə xidmət edirdi.

Əslində büdcə-vergi tənzimləyicilərinin aqrar sektorda və onun bazasında formalaşan ərzaq bazarında fəaliyyətinin liberallaşdırılması son nəticədə vassal iqtisadi-siyasətin həyata keçirilməsinin başlıca prinsipi idi. Təbii ki, kütləvi özəlləşdirmə ölkənin iqtisadi sərhədlərinin ifrat dərəcədə liberallaşdırılması aqrar sahəyə büdcə dotasiyalarının dayandırılması fonunda yeni yaradılmış sahibkarlıq qurumlarının kapital aclığı yaşaması şübhəsiz idi. Bütün bunlar isə ərzaq bazarında yerli əmtəə təklifinin kəskin şəkildə azalması ilə müşayiət olunurdu.

Məhz bütün bunların dağıdıcı təzahürləri 1997-1998-ci illərdə ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində idxal kanallarının xüsusi çəkisinin 70-80% həddüdlərində tərəddüd etməsinə gətirib çıxarmışdır.

Doğrudur aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının iqtisadi müstəqilliyin verilməsi azad rəqabət mühitinin genişlənməsi əslində islahatların yaratdığı imkanlar çərçivəsində məhsul istehsalının artımına gətirib çıxarmışdır. Lakin aqrar islahatların yaratdığı potensialın dövlətin büdcə və vergi tənzimləyiciləri vasitəsilə möhkəmləndirilməməsi kənd təsərrüfatında dayanıqlı inkişafın təmin olunması

na əngəllər törətmişdir. 1999-cu ildən etibarən aqrar sahədə islahatların iqtisadi vasitələrlə möhkəmlənməsi kursuna start verən hökumət ilk əvvəl keçmiş təsərrüfatçılıq qurumlarına xas olan borcların silinsəsi siyasətini həyata keçirdi. Doğrudur, onsuz da maliyyə durumu əlverişli olmayan sahibkarlıq qurumları həmin borcları ödəmək iqtidarında deyildi. Eyni zamanda yeni yaranmış sahibkarlıq qurumları həmin dövrdə təxminən 11 adda müəyyən edilmiş vergi növlərini ödəmək iqtidarında da deyildir. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 mart 1999-cu il tarixli "Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında" fərmanı ilə aqrar əmtəə istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergi növlərindən azad edildi. Həmin fərmanın imzalanması kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları üçün maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına əsaslı şəkildə təsir göstərdi. Bütün bunlar isə nəticə etibarilə qiymətlərin sabitləşməsinə gətirib çıxardı.

Hazırda aqrar islahatların birinci mərhələsi başa çatmış və ikinci mərhələdə həllini gözləyən çoxsaylı problemlər mövcuddur. Həmin problemlərin həlli isə ilk növbədə ərzaq bazarında büdcə-vergi tənzimləyicilərinin aktivləşdirilməsini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

I.F.T.Quliyev. Millət və dövlət gəlirləri. Bakı 2004. 328 s. 2. Герман Белтман. Государственная политика в сельском хозяйстве и возможность ее применения в России - /научно - практическая конференция/ - Москва, 1 - 2 июля 1997 г.

AQRAR İSLAHATLAR VƏ MƏHSUL İSTEHSALININ ARTIRILMASI PROBLEMLƏRİ

N.A.MÜLKÜMOV, dissertant
Az.ETKTİ və Tİ

Azərbaycanda aparılan aqrar islahatlar dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu dahi insan öz xalqının iradəsi ilə ikinci dəfə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etməyə başlayanda ölkə ağır iqtisadi-siyasi böhran içərisində idi. Bu böhran hələ keçmiş Sovetlər İttifaqı mövcud olduğu dövrdə gedən mənfi proseslərin məntiqi nəticəsi idi. Doğrudur, iqtisadi və sosial böhran keçmiş İttifaqın digər respublikalarından da yan keçməmişdir. Lakin Azərbaycanın ədalətsiz müharibəyə cəlb edilməsi, ərazisinin 20 faizinin erməni işğalı altında olması və bir milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünlərin olması, eləcə də əvvəlki rəhbərlərin iqtisadiyyatla ciddi məşğul olmaması vəziyyəti daha da ağırlaşdırmışdı. İqtisadiyyatda vəziyyət o qədər gərginləşmişdi ki, çıxış yollarını tapmaq və qəti qərar qəbul etmək üçün ölkə Prezidenti tərəfindən təkcə 1994-cü ildə kənd təsərrüfatı məsələlərinə həsr olunmuş 9 müşavirə keçirildi. Müşavirələrdə yalnız rəhbər işçilər deyil, həm də alimlər, mütəxəssislər və Beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri iştirak edirdilər.

Nəhayət, 1994-cü il dekabrın 23-də Respublika sarayında keçirilən müşavirədə ölkə Prezidenti öz qəti fikrini bildirdi. Həmin müşavirədə Prezidentin yekun sözündə deyilirdi: "...aqrar bölmədə islahatlar aparmaq, mülkiyyət formasını dəyişmək, torpaq islahatı keçirmək, sərbəst iqtisadiyyata geniş yol açmaq respublikamızın həyatında çox mühüm və əhəmiyyətli, eyni zamanda son dərəcə məsuliyyətli və tələyüklü bir məsələdir".

Bundan sonra aqrar islahatları həyata keçirmək üçün hüquqi baza yaradıldı. 1995-ci il fevralın 18-də "Aqrar islahatın əsasları haqqında" və "Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında", 1996-cı il iyulun 16-da isə "Torpaq islahatı haqqında" mühüm qanunlar qəbul edildi. Ümumiyyətlə, 1995-2004-cü illərdə aqrar sahə ilə əlaqədar olan 100-dən yuxarı normativ-hüquqi akt qəbul olunmuşdur.

Mütəxəssislərin fikrincə respublikamızda aparılan torpaq islahatının dünyada bənzəri yoxdur. Bu islahatın ən başlıca fərqləndirici cəhəti odur ki, aqrar sahədə mülkiyyət münasibətləri əsaslı sürətdə